कालात् मध्य इत्यपेक्षायां संक्रान्तिकालादेवेत्यतः पूर्व-
मष्टौ पलाशीतौ घटिकाः पुण्यत्रा इत्यर्थः । यत्तूक्तं बृह-
स्पतिना "वर्त्तमाने तुलामेषे नाड्यस्तूभयतो दश" इति ।
तुलामेषसंक्रान्तिकालात् प्राक्पश्चाच्च पञ्च पञ्च नाड्यः पुण्यत्रा
इत्युक्तम् यदप्युक्तम् आद्यन्तसापेक्षत्वात् मध्यशब्दस्य
गणितागतपुण्यत्रकालघटिकानां मध्ये त्रिभागः स्थूलदृशा
दशघटिकात्मको भवतीति । "यावा सन्निहिता नाड्य"
इति कश्यपोक्तेः । षडशीतिमुखेऽप्याद्याग्निमघटीनां
पुण्यकाले तरतमभावः । यत्तु षडशीत्यां व्यतीतायां षष्टि-
स्तुल्यास्तु नाडिका" इति वृद्धवसिष्ठवाक्यं तत् प्रागष्ट-
टीषु प्रतिबन्धवशात् आद्यादेरसम्भवे सत्यन्तिमघटीषु आ-
द्यादिक्रियाभ्यहुत्तायाः परमावधिकालेयत्तार्थम् । इदं
सर्वं दिनसंक्रान्तिविषयं वेदितव्यम् "अङ्कि संक्रमणे
पुण्यमहः सूर्यस्य प्रकीर्त्तितम्" इति सामान्यवाक्यस्य
सौम्यायने विष्णुपदे इत्यस्य च विशेषवाक्यस्यैकवाक्यता ।
अतएव "रात्रौ संक्रमणे भानोर्दिनार्द्धं स्नानदानयोः"
इति रात्रिपरविशेषस्य सत्त्वाच्च । एवं निर्णीते पुण्यकाले
स्नानदानाद्यवश्यं विधेयमिति फलितोऽर्थः । तत्र स्ना-
नदानाद्यकुर्वतस्तु प्रत्यवायमाह वसिष्ठः "इति सञ्चिन्त्य-
विनिर्णयमादेयं सदैव दैवज्ञैः । विष्णुवत्यवने षड्डे
संक्रान्तौ पुण्यदिवसेऽपि । पितृदत्तं यो न कुरुते
दत्त्वा शापं व्रजति तस्य पिता । आगतगतसमयेऽपि च
करोति यद्दानजपहोमाद्यम् । अपरवापितबीजं यद्वत्
तद्वच्च निष्फलं भवतीति" । अयने अयनप्रवृत्तौ षड्डे
संक्रमणे आगतसमये निर्णीते पुण्यकालातिक्रमसमये
स्नानादि निष्फलमित्यर्थः । संक्रान्तिषु स्नानदानादेः फ-
लमाह भरद्वाजः "षडशीत्यां तु यद्दानं विष्णुपदितले
तथा । दश्यते सागरस्यान्तस्तस्यान्तो नैव दृश्यते" । वृद्ध-
वसिष्ठोऽपि "अयने कोटिः पुण्यानि सहस्रं विष्णुपदे फ-
लम् । षडशीत्यां सहस्रन्तु फलं विष्णुपदेषु च" इत्यस्य-
मतिप्रसङ्गेन । इति सूर्यसङ्क्रान्तिनिर्णयः । अथ नायं
केवलं सूर्यसङ्क्रमण एव पुण्यकालः किन्तु चन्द्रादीनां
ग्रहाणां नक्षत्रसङ्क्रमे राशिसङ्क्रमे च पुण्यकालो
भवति सोऽपि सोपपत्तिकः प्रसङ्गतः प्रोच्यते तत्राभिः
यटाह जैमिनिः "नक्षत्रराश्यो रविसङ्क्रमे क्षुरधोक्
परत्रापि रवीन्दुनाड्यः१६ । पुण्यास्तथेन्दोस्त्रिघराण्यलै-
र्युक्तं शुभैकनाडीः॥१२ सुनिभिः शुभोक्ता । नाड्यतस्तः
उपचाः कुजस्य४॥ बुधस्य तिस्रो मनयः पलानि ३ ११.
अष्टाग्निनाड्यः पलसप्तयुक्ता गुरौ च४॥७ शुक्रे सप-
नाड्यतस्तः४॥१ । द्विभागनाड्यः पलसप्तयुक्ताः ८२।७
मनैश्चरस्याभिहिताः सुपुण्याः । आद्यन्तमध्ये जपदा-
नहोमं कुर्वन्नवाप्नोति सुरेन्द्रधाम" । तस्यार्थः सूर्यस्य
नक्षत्रसंक्रमे राशिसंक्रमे च प्राक्परतश्च षोडश घटिकाः
पुण्याः एवं चन्द्रस्य घटी त्रयोदश पलानि । भौमस्य
चतस्रो घटिका एकं पलम् । बुधस्य तिस्रो घटिकाश्चत-
र्दश पलानि, गुरोश्चतुश्चत्वारिंशद्घटिकाः सप्त पलानि
शुक्रस्य चतस्रो घटिकाः पलमेकं, शनेर्द्वात्रिंशद्घटिकाः
सप्त पलानि चोभयतः पुण्यकाल इत्यर्थः । अत्रोपपत्तिः ।
"भानोर्गतिः खदृगभागयुताहिता वा विश्वं विधोस्त्रिगु-
णितायुगशैलभक्ता७४। तिथ्यद्रि७१५ हीनमभिधुक्तिरिषु
द्वि२५ भक्ता नन्दाग्नि२९ युग्भवति वा विधुबिम्बमेव-
मिति" सिद्धान्तशिरोमणौ शुक्रप्रकारेण रविचन्द्रयोर्मा-
नकला आनेयाः "खड्गोघवः सचरया ऋतवस्त्रिभा-
गशुक्रादयो नव च सत्रिलवेषवश्च । कुर्मध्यनाडतुकलाः
क्षितिजादिकानां तिथ्याशुकर्णविवरेण पृथग्विनिघ्ना ।
इति तत्रैवोक्ताः भौमादीनां मानकलास्तत्र क्रमेण
मानकलाः । तत्र "यद्दिनबिम्बं षड्भुक्तिभक्तं संक्रा-
न्तिनाड्योऽखिलधर्मजत्वे । रवेस्तु नाः पुण्यतमाषडः
सूर्यक्रान्तिगोमित्रफलं विधत्ते" इति भास्करोक्तदिशा
संक्रान्तिनाड्यः खुः तत्र षड्भुक्तवशेनैवोक्ताः "नं-
न्दाब्धिभुजगारवैः शशिगतिः खार्काद्रयः खाग्नयस्तुङ्ग-
खाङ्गकलाः कुवेदः४४विकलाः पातस्तरामाभवाः । बाणे-
यक्ष महीगुणारवकरा भक्तेषुविद्वारदाः षड्भेष्यस्य वि-
तस्य भक्तवसिता यदो मने हैं कले" इति बुधशुक्रयोस्तु
संक्रान्तिघटिकानयने सूर्यगतिरेव कारः कथ्यत्सङ्गति-
तुल्यत्वात्तयोः, वासनाभाष्ये हि बुधशुक्रौ तु रवेरासन्ना-
वेव कदाचिदग्रतः कदाचित् पृष्ठतस्तस्यानुचरावेव सदा-
व्रजन्तौ दृश्येते । ततस्तयोरपि रविभगणतुल्या एव
भगणा इत्युपपन्नमिति भास्करेणाभिहितत्वात् । पञ्च-
नानानुगतिसत्क्षीघ्रयोः शीघ्रफलानयनार्थं वासनाविद्व-
ज्जीवैः कल्पिता तदेवं षड्गतय इत्यस्तिप्रकारेण साध-
धिताः पुण्यकालघटिकाः सूर्यस्य यथा त्रिंशत् घटिका
एवं चन्द्रस्य द्वे घटिके षड्विंशतिपलानि भौमस्य नव-
घटिकाश्चत्वारिंशत्पलानि बुधस्य षट्घटिकाः विंशतिपलानि
गुरोरष्टाशीतिघटिका एवं शुक्रस्य नव घटिका अष्टौ
पलानि शनेः षष्ट्यधिकं शतं घटिकाः । पूर्वापरकालौ